

IFJÚSÁG ÉS NÉP KÖZELEDÉSE¹

I.

MŰVELŐDÉSI SZOCIOGRÁFIA *Jelentés a falumunka egy ágáról²*

A FALUKUTATÁS mindinkább elterjedő gondolata nálunk elsősorban két területen hozott létre lényegesebb érdeklődést. Világos, hogy a gazdasági és ezzel összefüggésben a szociális kérdések döntő és sürgető aktualitással bírnak és így ez is oka, hogy az idevonatkozó vizsgálatok a legszámosabbak. Hozzájárul ehhez, hogy a falu gazdasági életének, összefüggéseinek és jellemzőinek megfigyelése a szociográfia történetében a legrégebbi szál és sokban kiindulópont. Petty Political Anatomy-jától az angol Survey-k kezdetein és kialakulásán át a legmodernebb német és amerikai vizsgálatokig a gazdasági kérdések jelentették a kutatás döntő szempontját. A másik érdeklődési terület a népi sajátságok kutatása, mely sokhelyt az etnográfia, a folklóre célkitűzéseivel érintkezik.

A művelődési kutatás az általános szociográfia egy kevésbé látogatott területét jelenti. Vizsgálja a falu kulturális életét és nagyobb összefüggésben a magyarság kultúréletében való elhelyeződését; megtekinti a kultúrleszűrődés mértékét és módjait, amint ezek hatása és eredménye a falu életében és gondolkozásában tükröződik. Kutatja, hogy a falu kultúrájában mennyi az átvétel és mennyi a belső, átalakító erő és iniciatíva, és hogy e leszűrődési folyamat mit jelent ma. Az eljárást időben kiterjesztve megrajzolhatnánk a falu kulturális életformáját és szerepét az egyes korokban. E „történeti szociográfia“ kibontva a falu fejlődési fokait és átmeneteit sok népi sajátságnak vélt értékben meg tudná látni az egykori kultúrleszűrődés hagyatékát.

Jelen kutatásunkban azonban feladatunkat szűkebb értelmezés szerint fogjuk fel, vizsgálva a falu jelen helyzetét a szorosabban vett művelődési szempontok szerint. Ezek közül is itt elsősorban az irodalmi vonatkozások kérdésén próbálunk áttekinteni.

¹ Fenti cím alatt két ifjúsági beszámolót hozunk azon törekvésekről, melyekkel fiatalságunk egyes csoportjai saját kezdeményezésre, az idősebbektől elhagyatva próbálnak a szegény néppel személyes érintkezésben a viszonyokat megismerni és előkészülni azok javítására. Legközelebbi számunk egyik cikke viszont egy harmadik ily ifjúsági csoport munkássága alapján pozitív adatokat szolgáltat majd falusi népünk helyzetének megítéléséhez. *A szerk.*

² E vázlatos áttekintés adataiban monografikus leírásokra támaszkodik, melyeket az Eötvös-Collegium ifjúságának szociográfiai csoportja által 1934 nyarán végzett kísérleti gyűjtés eredményeként Benda Kálmán, Lotz János, Sötér István, Vajda György, Zibolen Endre és e cikk írója állított össze.

Kutatásunk a falut a népi réteg és az intelligencia szokott normatív különválasztása mellett is egységnek tekinti, illetve egységként vizsgálendő életformának. Ezt az egységet általában két szempont, a külső forma és a közigazgatási alakulatok alapján szokták megfogalmazni és hogy kimutatására e külsőleges jegyek mellett mélyebb alapot keressünk, annak látszólag útjában állanak a falu belső életében megnyilvánuló ellentétek. Azonban éppen a művelődési kutatás alapján világíthatjuk meg azt a tényezőt, mely a falu egységére nézve állandó és döntő befolyással bír s ez a falu kulturális sorsa, melyre végeredményben az ellentétek is visszavezethetők.

A kultúrállapot rétegek szerint más; azt állíthatjuk azonban s ezt az alábbiakban bizonyítani is szeretnénk, hogy csak fokokban, mondjuk mennyiségben különbözik, döntő kérdései a falu minden rétegében ugyanazok. Nem kell kiemelnünk, hogy e fokokban való eltérés gyakran igen nagy; a lényeg azonban az, hogy a falu vezető- és legalsó rétegénél ugyanazon eminens kultúrkérdéseket figyelhetjük meg, melyek felfelé haladva természetesen nyílt, tudatos problémákká válnak és számtalan finomabb részletre ágaznak szét, lefelé viszont mind nehezebben körvonalazhatók és mind kevésbé válnak aktuálissá. A művelődési vizsgálat megismertet bennünket azzal a fokozatos átmenettel, amely a szélső végletek közt valóban megvan és nyomon kísérhető s mely a jellemző kérdések kontinuitását is mutatja.

Mindezek alapján a következőkben megkíséreljük a művelődési vizsgálat módszerét az irodalmi vonatkozások kérdésében érvényesíteni.

A KULTÚRKÖZVETÍTÉS VIZSGÁLATÁNÁL fontos, hogy a falu mikor került nagyobb mértékben a felsőbb vezetés alá, azaz mikor kezdődött meg kulturális téren intenzívebb erővel a hatósági vagy egyéb gondoskodás s errenézve itt mint jellemző adatot, a könyvtárak és körök alapítását és működését kell megtekintenünk. Már ezen a téren is megfigyelhetünk a falvak közt egy lényeges különbséget, mely mai állapotuk vizsgálatánál alapvető s amelyet úgy fogalmazhatunk meg: volt-e az illető falura intenzívebb hatással a liberális korbeli vezetés, volt-e a falunak mondhatni liberális élménye. Ezt természetesen nemcsak a hatósági kultúrgondoskodás kérdésével összefüggésben vethetjük fel, hanem az élet különböző területein fedezhetünk fel jellemző vonásokat, melyek összeállítva egy külön életformát körvonalaznak. A tények vizsgálatánál kitűnik, hogy e liberális élmény jelentősebben sokkal kevesebb felura terjed, mint általában feltennők s korántsem oly intenzív erővel, hogy hatásában a falut a nemzet szellemi vérkeringésébe tevékenyen és aktív részvétellel bevonhatta volna. Kétségtelen amellet, hogy a múlt század második felének kultúrközvetítése a falu mai állapotának legkiemelkedőbb vonása.

Tudjuk, hogy a falusi könyvtárak legnagyobb része hatósági alapítás következtében vagy más felsőbbség (pl. egyház) kezdeményezése folytán jött létre. A régebben alakultak közt leginkább a

gazda- és egyéb köri könyvtárak emelkednek ki, újabbak a levente- és az ú. n. népkönyvtárak, olvasókörök. Nagyobb falvakban fontos az ipartestületi könyvtárak szerepe, saját iniciatívát közkönyvtár létesítésére jóformán csak itt figyelhetünk meg. Vizsgálatunkban a könyvtárak irodalmi anyagát, működését, forgalmát, hatását és a hozzájuk fűződő véleményeket tekintjük meg. Errenézve néhány adatot kell tájékozással felemlítenünk.

A háború után, különösen az újabb időkben, vezetés alá került sok olyan falu is, mely a liberális fejlődésből, mondhatni, még kimaradt. Erre jellemzőek egy bükkvidéki falu (1388 lakos) adatai. A század elején létesült megyei irányítás alapján egy úgynevezett községi kölcsönkönyvtár, mely főként gazdasági tárgyú műveket tartalmazott; megléte igazán csak papírosadat volt, különben elzárva hallgatott és senki sem olvasta. Csak az utóbbi években alakult meg a jelenlegi olvasókör, természetesen felső kezdeményezésre. Alakulásakor a község a könyvtárat 100 pengővel támogatta, azóta anyagi lehetőségek hiánya miatt nem gondoskodhatott róla. Az olvasókör tagdíjából tartja fenn magát, az emberek viszont nem szívesen fizetnek, s ez is oka, hogy a könyvtárat gyéren veszik igénybe, nyáron szünetel is a kör működése. Legnagyobb a forgalom télen, elsősorban a fiatalabb iparosok és általában a nép kiemelkedőbb rétege látogatják. Ezek véleménye szerint a legkaposabbak a kisebb regények, elbeszélések, kalandos históriák és történelmi leírások. Szükségét érzik új könyveknek, mert a könyvtár alig 70 kötetből áll. Különösen Jókaitól és Gárdonyitól szeretnék még munkákat, de mindenestre inkább szórakoztató, mint tanulságos könyveket. Jár a körnek a Tolnai Világlapja „mint szépirodalmi újság”. Ezenkívül van a katolikus parókián még egy tanítói könyvtár, melynek forgalma úgyszólván nincs, csak címetek ismernek belőle néhányan, (bár pl. megvan Prohászka néhány munkája.) Az iskolai könyvtár kb. 70 kötet, elsősorban meséskönyveket és ismert ifjúsági elbeszéléseket tartalmaz. A jobb tanulók kölcsön kapnak könyveket, ezeket gyakran a szüleik is elolvassák. Ez a tárgykör az idősebbeket is érdekli, néha maguktól is kérnek a tanítótól könyvet, népszerű pl. a Kis lord és a Robinson. (Ujhuta.)

Hasonlóan később került felső hatások alá egy másik borsodi falu. (Kácstapolca, 837 lakos.) Itt leventekönyvtár van, mely az iskolában elhelyezve, a tanító felügyelete alatt áll. Az alakulás óta nem gyarapodott. Használni inkább a módosabb gazdák szokták, az alsóbb rétegek alig. Noha a könyvtár már több éve üzemben van, sokan nem is tudnak róla. Az érdekesebb könyveket mindazonáltal szívesen fogadnák. A könyvtárat általában nem bírálják, mert nem tudják, hogy másként is lehetne.

Somogyi falu (1400 lakos). Miniszteriumi kezdeményezésből van gazdaköri könyvtár (200 kötet). Alapjában jelentős hatása a falu életében nincs, a forgalma sem nagy. A gazdasági és egyéb szakmunkákat nem olvassa senki, elsősorban a regényeket kedvelik, különösen Jókai munkáit.

Bakonybél (1453 lakos). Van hivatalos úton fenntartott népkönyvtár (188 kötet), leventekönyvtár és a katolikus kaszinónak egy könyvtára. Jelentősége leginkább a népkönyvtárnak van, aminek részben a megfelelő helyi vezetés az oka, részben az, hogy a könyvtár felső gondoskodás révén állandóan gyarapodik. A kedvenc könyvek itt is a regények, a gazdasági és ismertető munkákat eleinte nézegették, de ma már nem veszi ki őket senki. A könyvtár vezetője szerint szükség volna újabb ilyenkorú munkákra, a helybeliek azonban úgy nyilatkoztak, hogy nincs ezekre szükségük, mert úgyis tudják a dolgukat. Az 1930. évi kimutatás szerint a könyvtárat 46 család vette igénybe (ebből 5 értelmiségi), a forgalomba került munkák száma 67. A legszívesebben olvasott könyvek: Jókai több regénye, Gárdonyi: Egri csillagok, Gabányi: Magyar várak legendái, Vas Gereben: Egy alispán stb. A megtakarított összegből is Jókait vettek. A következő évben 67 család 88-féle munkát vett ki, összesen 347 alkalommal. Bizonyos növekedés tehát évről-évre van, s a kiadási alkalmak száma mutatja, hogy aránylag kevés munkát olvasnak, de azok iránt nagy az érdeklődés.

Régebbi alapítás (1878) a katolikus kaszinó könyvtára, mely a helyi apátság kezdeményezésére jött létre, a könyvek egy része is az apátságból került át (pl. Szent Tamás filozófiája stb.). Vannak régi kötetek (Kézikönyv az oskolamesterek számára, 1828), újabbak: a Szent István-társulat kiadványai mellett May Károly regényei, ez utóbbiakat igen kedvelik.

Egy nagyobb Szeged melletti falunak (Szöreg) öt könyvtára van. A népművelési és levantékönyvtárakat a községházán egyesítve találjuk. Tipikus példája a régebbi hivatalos népművelésnek, valószínűleg ezért oly népszerűtlen. Több ízben kidobolták, de ennek ellenére előfordul, hogy hónapokon át senki nem kér könyvet. A könyvtáros állítása szerint a könyvek jórészéhez 1927 óta nem nyúlt senki. Sajnos, a 320 kötet közül csak tíz irodalmi, a többi gazdasági munka, hasznos olvasmány, melyet senki sem forgat. A falu inkább szépirodalmi érdeklődésű, Jókai, Mikszáth néhány regénye közközen forog, és sokan olvasták Zilahy Két fogoly-át. Az ipartestület könyvtára ma már kevésbé használható, most kezd megint rendeződni. Anyaga nem igen válogatott, sok a Pesti Hírlap- és más füzetes-regény. A fiatalabb iparosok pedig szeretnék könyvtárat, mert sokat olvasnak, lehetőleg mindent, ami a kezükbe kerül. Szerintük a történeti tárgyú munkák a legkedveltebbek, emellett Jókait szeretik. A falunak a könyvtárral szemben való magatartása így általában azonos jellemzőket mutat, természetesen helyi változatokkal. Az abádszalóki ipartestületi könyvtárból néhány Jókai-kötet mellett Vas Gerebent olvassák és Beniczkyt. Hajdúszoboszlón a különben kevésbé jelentős könyvtár legforgatottabb kötetei Jókai és Mikszáth munkáiból kerülnek ki. Ezek mellett természetesen az alacsonyabb regényirodalom is nagy tért hódít.

E pár kiemelt példának adataiból is két ponton vonhatunk le következtetést: egyrészt a hivatalos kultúrközvetítés módjára, másrészt a könyvtárak és az irodalmi érdeklődés jellegére nézve. Kétségtelen, hogy a felsőbb irányítás sokszor igen gondos munkával igyekszik nagyobb tömegekre hatni és a kultúrközvetítés hatásának emelésére jelentős apparátust vesz igénybe. Bizonyos azonban az is, hogy e hivatalos tények és a falu érdeklődése között érintkezés alig van, közben járatlan utak terülnek el, amelyek nemcsak ebben a kérdésben találhatók meg, hanem a falu kulturális életét minden téren gyepűmódra veszik körül. Ki kell emelnünk, hogy itt nem szétválásról vagy szakadékról van szó, mint azt általában kifejezik, hanem csak ismeretlen területről, mely a belül- és kívülállókban egyaránt természetes idegenkedést kelt, amely azonban — és ez kétségtelenül a felső réteg feladata — ismertté tehető. Intézmények létesítésével ezt a közbeeső területet nem lehet ma még járhatóvá tenni, azonban meglétét figyelembe kellene vennie minden kultúrgondoskodásnak. A különböző adatok mutatják, hogy a hivatalos könyvtárak nagyrészt a távolról irányított és papiroson kigondolt gondoskodás megnyilatkozásai, melyek közös sorsa, hogy szekrénybe zárva állanak és jótékonyan befolyásolják kultúrstatistikánk adatait.

Jóakarató célzattól fakadó tévedés az, midőn nem számítva a szükséglet természetére, lexikális és úgynevezett ismeretterjesztő munkákat adnak a falunak, melyekhez tanult ember is csak akkor fordul, ha valamilyen szakkérdésben pontosabb tájékozást kíván nyerni. Ennek háttere körülbelül az a gondolatmenet, hogy ha falun amúgy is oly keveset olvasnak, legalább e kis keretek között törekednünk kell hasznos olvasmányokat nyújtani, melyekben a hangsúly a megállapításokon van.

Így azután néha különös helyzetek állnak elő. Hevesiványon a gazdakörnek van egy pár éve alapított, egyszerűbb könyvtára. A pár kötet regény, Jókai, Mikszáth nagy olvasottságnak örvend (Gárdonyi nincs), szeretnének is még több ilyen munkát. Megvan azonban mint bizonyára régebbi korok minisztériumi ajándéka a Himalája leírása és a Rádium- és atomelmélet, ez utóbbi négy példányban. Természetesen senki a kezébe nem veszi.

Világos, hogy az irodalmi művelődés a látókör, a gondolkodás a világnézet és nem elsősorban a tanulmányok fejlesztésének kérdése. A könyvből tanulás általában hosszú képzés és mondhatni belső iniciativa eredménye, ezt a további stádiumot egy előbbi elérése nélkül várni senkitől sem lehet. Falun az irodalmi művelődés nagyrészt még csak kezdetét éli, sokszor azon a fokon áll, amelyen az olvasás még nem vált öntudatlan és automatikus folyamattá, hanem eseménynek számít. Sikertelennek kell tartanunk ma még azokat a próbálkozásokat, melyek a falu irodalmának kérdését külön a „nép számára“ szerkesztett és megfelelő fölirattal ellátott sorozatokkal igyekeznek megoldani. Hatásuk alig kimutatható s ennek a lélektani magyarázaton kívül valószínűleg a gondolat elméleti jellegét és a vállalkozások kicsiny és elszigetelt voltát kell mint okait felhozunk. (Ez a sorsa pl. a Szt. István Társulat különben néhol igen ügyesen megírt, oktató céllal készült Magyar Nép Könyvtára sorozatának is.)

A „kultúrgondoskodás“ teljesen hiábavaló és eleve reménytelen módja azután az, midőn a könyvtár kimustrált, fölös számban lévő vagy véletlenül kapott kötetekből állítódik össze egyéb hiányában, amire szintén van eset. Pl. egy tiszamenti községben évekkel ezelőtt a református lelkész kért a nép számára gazdasági kiskönyvtárat, amelyet meg is kapott. Igaz, hogy minden ajánlgatás ellenére senki nem olvasta, viszont a könyvtár főként régi kiállítási katalógusokból és elavult gazdasági tanulmányokból áll. A lelkész szerint a Mezőgazdasági Kamara gyakran rá van szorulva, hogy a kiadók fölösleges és elavult példányait elkérje és lefelé továbbítsa.

A KÖNYVTÁRAK ÉS KÖRÖK alapításával és az irántuk való magatartással létrejött kultúrállapot jellemző vonásai alapján nem nehéz felismernünk a falu életében a múlt század liberális művelődésének leszűrődött képét, melynek méretei mutatják a tényleges kultúrközvetítés mértékét, amint ezt még az érdeklődés vizsgálatánál próbáljuk körvonalazni. Itt a hatások intenzitása helyett inkább az a lényeges kérdés, hogy ezek mennyiben mutatnak ugyanazon kultúrfázisra visszavezethető, egyazon életformát meghatározó jellemzőket. Ebben a tekintetben pedig utalhatunk egyrészt, mint láttuk, irodalmi vonatkozásokra (Vas Gereben, Jókai a műveltebbek klasszikus irodalma), de kiemelhetünk sok egyéb szempontot is. (Pl. a falusi színelőadásokon elsősorban a népszínműveket kedvelik és játsszák.) Az egyesületi élet tekintetében a ma is fennálló 48-as, függetlenségi és Kossuthkörök a századvég politikai életének rekvizitumai, ha tényleges politikai jelentéssel már nem bírnak is. A falu ma még a liberális leszűrődés

hatásai között él, amint ezt világosan kifejezik az 1874-ben alakult szolnoki „Egyetértés Olvasó Nép kör“-nek 1928-ban újra kiadott alapszabályai. Ezek szerint a kör célja: *a)* a közművelődésnek hírlapok és könyvek olvasása általi elősegítése; *b)* társalgás, eszmecsere által a közértelemiség fejlesztése; *c)* a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméjének megvalósítása.“ Megállapítható tehát, hogy a falu jelen feldolgozatlan és inaktív állapotában is ami pozitív szellemi életformát és külső megnyilatkozást mutat, az a felülről érkező kultúrleszűrődés menetének megfelelően leginkább a múlt század második felének, végének szellemi élete, illetve annak tükröződése. A további vizsgálatból kitűnik az is, hogy e kulturális menet a falu életében iniciatív erőt nem tudott kelteni, ha a külső formákat meg is adta. Nyilván ez a sorsa minden olyan mai intézkedésnek is, mely e hagyományokat és csak a papirosintézmények nyomait követi, legyen bár segítségére a hatóság gyámkodása.

Bizonyos, hogy kultúrintézmények működésével kapcsolatban vizsgálva, a rétegek nívója mindig magasabbnak tűnik fel, mintha pl. olvasmányaikat tényleges és mindennapi életükben tekintjük meg. egy a falu kulturális életformáját, annak különböző fázisait, átmeneteit és változatait méginkább megközelítheti az intézmények szerepétől független kutatás, melyben megállapításaink még részleteződnek. Ehhez pontosabban meg kell tekintenünk, még mindig az irodalmi szempontnál maradva, az egyes rétegek állapotát és ami különösen jellemző: nézeteit.

A liberális élménnyel nem rendelkező falvak, valamint a kultúrközvetítésbe kevésbé bevont rétegek életében egy külön körvonalazható, mondjuk első stádiumot figyelhetünk meg, melyről a történeti szociográfia kimutathatná, hogy mennyiben leszűrődése egy régi, magasabb életformának. Ennek a stádiumnak a mi kérdésünk szerint való jellemző formája egy család életében: saját könyvük inkább csak véletlenül van, viszont szinte a berendezéshez tartozik egyrészt a kalendárium, naptár, másrészt valamilyen „szent könyv“, ezek mindenütt megtalálhatók és szükségesnek tekintetnek. Ennek megfelel a szoba falán a szentkép, melyhez szintén ragaszkodnak, újabb hatásként pedig az esküvőkor vagy a férfi katonakorában készült fénykép. A kalendárium és a vallásos könyv mellett állandó jellemzője még ennek a foknak a betyárhistóriák olvasása, elterjedtsége, az irántuk való nagy érdeklődés.

Világosan összeállítható mindez a különböző adatokból. (A kifejezéseket a gyűjtésből szó szerint veszem át.) Kácstapolca: Saját könyvtárról nem lehet beszélni, imakönyvön és kalendáriumon kívül alig találni valamit, az utóbbit különösen télen olvassák szorgalmasan. Ha ajándékba nem kapnak, vesznek a búcsún, de mindenképpen elteszik télire. — Átlagos családok Újhatárról: (N. J.): naptárja van, az asszonynak három imakönyve, ebből egyet örökölt. Télen a szomszédból kér kalandos vagy meséskönyvet. Olvasókörbe nem jár. (P. A.): az asszony csak imakönyvet olvas, tavaly is vett egyet a helybeli búcsún. Az ura a naptárt és a bibliát szokta olvasni. (F. F.): nagyon szeret olvasni kalandos könyvet. Imakönyvet a szentkúti búcsún vettek. Egyszer kaptak valakitől kölcsön egy könyvet Szent Istvánról, az is nagyon tetszett. Leginkább télen, esténként olvasnak. (F. K.): van egy vőfélykönyve (ezt elkérik és használják szerte a faluban), kalandos füzeteket,

betyártörténetet az öccse szokott hozni a városból. Az asszony szerint legszebb az imakönyv, meg más is, ha érdekes. (P. G., egyszerűbb család): naptárjuk van, azt olvassák, meg vallásos könyveket, néha belenéznek a gyerekek iskolai könyveibe. Többet is olvasnának, ha volna rá alkalmuk. Az asszony, ha pénze volna, csak imádságosat venne, más, valami rossz könyvet nem is szeretne. Sokszor észrevehető, hogy a könyveket mint a berendezés részét tekintik, így pl. (Sz E.-né): nagyon drágák a nagyobb imakönyvek, igaz viszont, hogy szép is a kötésük. Az emelkedő családoknál ez inkább csak megszokás már, ami megint mutatja, hogy egy életforma jellemzői mennyire állandóak. Így (H. A.): fiatalkorában a betyártörténeteket szerette, a kalendáriumot szokta olvasni, abban is mindig van valami história. A vallásos dolgokat nem nagyon kedveli, szentkönyvük azért ugyan van, mert hiszen annak minden háznál kell lennie.

A faluban, mely tiszta katolikus, a nép átlaga közt a legkedveltebb vallásos könyv a Szent Antal csodatettei című füzet, mely a szent életét történetekben adja elő. Ezt igen sokan ismerték és mindenkinek nagyon tetszett. Elterjedtek még más hasonló füzetalakú, vallásos tárgyú könyvek is, Társulati Ima és Énekfűzék-ek, verses elbeszélések, kisebb imakönyvek stb. Ezeket rendszerint a környékbeli búcsúkon veszik. Gyakori, hogy több ilyen iratot összefűznek, házilag bekötnek. Egy-egy ily kötet végigjárja az egész falut az alsóbb rétegekben. Részletesebb előadás számára nem volna érdektelen mindezt különböző vidékeken részletesebben megtekinteni. Elvéve található a felekezeti megértést kölcsönösen érintő szövegek is, pl. az Alom és Valóság című „verses igaz történet” szerint egy földbirtokos „a keresztény hitet gyűlölte, utálta, kálvinista elvet vallott és gyakorlott”. Másrészt az Igazság örállója kiadóhivatalának füzetsorozatában (Sátán törői, Egy spiritiszta ülés, Egy amerikai reformátor élete stb.) az egyik címlap szerint a pápaság „fénykorát élte a sötét középkorban, melynek a reformáció később gátat vetett, s végre 1798-ban elvesztette fensőbbiségét”. Mindez távolról sem kelt izgatást, s jelenlétükben csak kezdetleges formákat kell látnunk.

Megtaláljuk ezt a kezdeti stádiumot a Dunántúl és az Alföldön is. A régebbi kultúrközvetítés alatt álló falvakban pedig ennek inkább már felfelé vezető átmeneteit. A liberális élménnyel bíró helyeken ez a fok eltolódott az alsóbb rétegek felé, a középréteg már némi irodalmi tájékozottságot mutat.

Somogyvámoson olvasni csak kevesen szoktak rendszeresen a faluban, saját könyveik inkább véletlenül kerültek hozzájuk. Pénzt csak kalendáriumért, imakönyvért adnak a legtöbb esetben. Érdeklődés főként a kalandos regények iránt nyilvánul meg, újabban terjednek a Pesti Hírlap füzetregényei.

Egy öreg hajduszovátí gazda Jókaitól már több munkát olvasott, nagyon tetszett neki az Új földesúr. Olvasna többet is, de valahogy mindig másként jön. Hevesivány: (S. L.): kalendáriumuk van minden évből, meg szentek legendái. Szeretnének olvasni, de nincs pénz, „az urak meg csak olyat küldenek, ami nekünk nem kell, azt mi nem olvaszuk”. (V. A.): megvan nekik valahonnan Vándorffy: Jászapáti története. Ezt nagyon szeretik, körbeadják a faluban, nagyon sokan olvasták. — Nagy a történelmi érdeklődésük, mesélnek is olvasmányaikból, romantikus színezéssel. Különösen a török harcok érdekelnék őket. (B. B.): Kalendáriuma van, meg szentek legendái. „Az a baj, hogy mi nem is tudjuk, milyen könyv van, milyent kéne venni.” Á kisebb tanyákon a helyzet még sokkal rosszabb, alig akad más mint „szentkönyv” és naptár, még ezek se mindig. Így azután pozitív kívánság sem merül fel. Kívülről a világból, elzárva a távolság és sokszor a rossz idő által, érdeklődési körük nem is fejlődhetik, bár kezdetei megvannak.

A tájékozatlanság érzése, mely a falu elszigetelt és különálló voltával van összefüggésben, gyakran önkénytelenül kifejeződik, néha tudatos körvonalazását is kapjuk. Egy egyszerűbb faluban a hely

kovácmester így fogalmazta meg: „A faluban a nép közt az iparosok a legműveltebbek, de még ők sem tudják, milyen könyvek vannak egyáltalán, a többiek még kevésbé. A vásárokon szoktak mindenféle könyvet árulni, azok helyett adnának tanulmányosabbat. Mert parasztember nem mer bemenni a könyvesboltba, azt veszi meg, amit a vásáron rábeszélnek. Általában, akinek ami a kezébe kerül, azt olvassa, nincsen válogatás, hogy tudná valaki, mi is van egyáltalán olvasnivaló. A legtöbben a vásáron vesznek valahol egy pengőért olcsó naptárt, hozzá füzetes históriát, álmoskönyvet kapnak, azt olvassák egész télen át. Pedig szeretnek olvasni, ami kevés könyv van, az az egész falut bejárja.“ Ez egészen találó összefoglalás.

Nem szorul bizonyításra, hogy ez a tájékozatlanság a falu kultúr-sorsából fakad s ebből érthető, hogy nemcsak a népi réteg vizsgálata-nál merül fel mint jellemző vonás, hanem az intelligencia kultúr-állapotának is kiemelkedő kérdése. Természetesen itt is hangsúlyoz-zuk a magasabb és alacsonyabb fokok különbségét, de ez, mint már említettük, a döntő szempontok azonosságán nem változtat. A két réteg közt amellet fokozatos átmenet vehető észre, amit különösen az iparosok életében lehet megfigyelni. Itt már az első stádium szinte zárt életformája feloldódott, az érdeklődés könnyebben fordul idegenebb és mindennapi hatások felé, viszont a kultúrleszűrődés állapota emellett is főként a liberális fázis jellemzőit mutatja. A val-lásos könyvek itt már nem szerepelnek, nem is nagyon szeretik őket. A kalendárium olvasása itt már irodalmi vonatkozásokká bővül, és ezen a téren az ízlést és kritikát elsősorban az a századvégi életforma szabja meg, melyet már próbáltunk körvonalazni. A betyárhistóriák iránti regényes érdeklődés pedig átme gy részint a füzetes regények, részint az újságok rémhír-rovata iránt való érdeklődésbe. Ez utóbbiak teszik az olvasmányok nagyobb részét. Természetesen ott, ahol egy-szerre többféle hatás érvényesülhet, nehéz a pontosabb körvonalazás, csak a lényeges vonásokat figyelhetjük meg. Ennek a középrétegnek a vizsgálatánál, melyben az eddigihez mérten a kérdések jobban kiszélesednek, méginkább megfigyelhető, hogy a kultúrállapot a különböző helyzetű falvak szerint mennyire változó.

Mutatóul néhány adatot említünk. (Borsod, jómódú fiatal iparos.) Van már könyvtára, kb. 80 kötet, gyűjti is a könyveket, persze ezek legnagyobb része füzetes regény. Jókaitól is van néhány kötete, ezeket nagyon szereti, valamint Gárdonyit is. Ellenben Szabó Dezső Elsodort Faluja, amit valahonnan megszerzett, nem tetszik neki. „Az nem olyan, — mondja — hogy érdemes lenne kiemelni. Lapos falusi pletyka az egész.“ A múltkor a városban járt, megvette Maráitól a Polgár Vallo-másait, ez sem tetszett. „Biztosan csak az újságok fűjták fel.“ (Álta-lában az újabb irodalomból csak Zilahy egy-két munkája van elter-jedve és ritkábban — műveltebb iparosleányok olvasmányaként — Erdős Renée.) Ez a példa, bár jellemző, de távolról sem az általános nívót mutatja, általában a rémregények vonzzák az embereket, vagy néha valami érdekesebb, regényes történelmi munka. Ugyanabban a faluban a helyi származású vendéglős is ilyeneket olvas. A múltkor kapott egy könyvet Rákóczi Ferencről (az Eperjesi Hóhér c. füzetes regényt), az nagyon tetszett, megveszi a folytatását is. Saját könyvük alig van; a felesége olvas néha imakönyvet is, ő nem ér rá. Egyszer olvastak egy Világtörténelmet (valószínűleg a Tolnait), nem emlékszik,

honnan kapták, de nagyon érdekes volt. Szintén igen tetszett egy másik történelmi tárgyú füzetes regény Napóleon oroszországi háborújáról (A néma koldus titka). Szoktak kapni Pesti Hírlap-regényeket meg füzetes Milliók Könyvét, ilyesmit vesznek is, ha bevásárolni mennek a városba. A fiúkat gimnáziumba adták, így az iskolából sok könyvről hallanak. Meg is akarják venni a Fekete Vőlegényeket, amit a fiúk olcsóbban megkaphat.

Jellemző a szomszéd gyárvidékről beköltözött suszter szerepe; nagyon szeret olvasni, minden szabad idejét azzal tölti, egész rém-regényspecialista. Részben az ő révén terjednek el a füzetek. Egész csomó címet tud, úgyszintén a felesége is, aki a könyvek szereplőit és tetteiket meg is szokta tárgyalni a szomszédasszonnyal. Az amerikai kokaincsempészek, Mr. Brown-ok és Jack-ek (a neveket persze betűszerint ejtik) hősi és egyéb tettei persze legalább is különösen hatnak a magyar falu kulturállapotának jellemzői között. Hasonló példákat sorolhatnánk fel a Dunántúlról és az Alföldről is. Megemlíthetjük még, hogy az ilyen és hasonló jellegű irodalom terjesztésében falun nyaraló intelligens középosztályunk is eléggé kiveszi a részét.

A városi ponyvának ez a régebbi elemekkel szemben való fokozatos terjedése elég gyakran felhozott kérdés, melyet némi rezignációval a falu szellemi degenerálódása jegyével szokás felemlíteni. Mint láttuk, az első irodalmi stádium érdeklődése a betyárhistoria felé fordult, mely, különösen azelőtt, falun igen népszerű műfaj volt. (Sobri Jóska, Rózsa Sándor stb. történetei.) Ezeket még ma is nagyon szeretik, bár a füzetes regények mindjobban kiszorítják őket. Másrészt láttuk, hogy a következő stádiumnak szinte jellemzői közé tartozik a füzetes regény. Így világos, hogy ezeknek a falun való terjedése részben azt is jelenti, hogy az első fokon álló tömegek kezdenek emelkedni a második felé. Más, de igen lényeges kérdés e hatásoknak morális vagy nemzeti szempontból való értékelése, melyet részben már a betyárhistoriáknál is fel lehet vetni (Rinaldo Rinaldini), bár kétségtelen, hogy tömegszerűségük miatt a jövőre nézve előbbieik hatása sokkal veszedelmesebb. (Kevésbé a történelmi tárgyú kalandos füzeteké, mint az idegenből dömpingszerűen fordított detektív- és egyéb regényeké.) A kérdést úgy lehet megoldanunk, ha az érdeklődés belső jellemvonásait, melyek lényegileg ismét azonosak mindkét fokon, megkíséreljük az alkalomhozta külső formáktól különválasztva vizsgálni.

Az érdeklődés egyik alapvonása, mely nemcsak az irodalom kérdésében, hanem különböző területeken egyaránt megfigyelhető, az, hogy elsősorban a különös és érdekes jelenségek, kuriózumok felé fordul. (A sajtó szerepének, a falu és a külső világ viszonyának vizsgálatánál ez különösen kitűnik.) Kétségtelenül összefügg ez a vonás a falu tájékozatlan és elszigetelt voltával, másrészt ismét egy kezdetibb kulturális formára mutat. Elég ebben a tekintetben azokra a hírekre és ismeretekre utalnunk, melyek egy kevéssé ismert világgrész és lakói felől nálunk az átlagos közvéleményben ma is megfigyelhetők. Ugyanaz a vonás, mely itt, mondjuk, kultúrkörök szerint jelentkezik, ott, a falu különállásának megfelelően, kisebb területi és szellemi egységekhez mérten körvonalazható.

Az érdeklődés másik kiemelkedő vonása némileg a népi lélek sokszor felvetett kérdését érinti. Anélkül, hogy e jóval messzebb vezető probléma területére próbálnánk itt betekinteni, annyit megállapít-

hatunk, hogy a népnek szokásos, részint némi lemondó bizalmatlansággal, részint idillikus kedélyességgel rajzolt képe éppúgy a tájékozatlan általánosítás eredménye, mint a minden pestiben ügynököt sejtő falusi nézetei a városról. Láttuk, hogy a nép érdeklődése elsősorban a regényes-hősi elemek felé fordul, mesés és színes képzeletet kívánó kalandok, híres és bátor emberek élete a kedvenc tárgyai. Nehezen beszélhetünk tehát röghözkötött, fantáziaszegény és meg nem mozdítható lélekről.

Gyűjtésünk igen sok adata mutatja világosan, hogy ez az érdeklődés, ha kezdeti fokon van is, de állandó és aktív természetű a betyártörténetek, rémregények világából aránylag könnyen átvezethető az igazi értelemben vett história területére. Utalunk itt a nemzeti történet iránt megnyilvánuló, sokhelyt világosan kifejezett érdeklődésre, mely azután rendszerint közhasznú tanulmányokkal csillapítatik. Ezekután szinte fölösleges kiemelnünk, hogy a nemzeti öntudat és nemzeti nevelés kérdései tekintetében egy komoly alapokon készült, de élvezhető és lelkesítő nemzeti történelem számára milyen jelentős szerep várna. Elsősorban természetesen rövidebb leírások, könnyen előadható események jönnének tekintetbe, elég egy kiaknázatlan területre: a magyar végvári életnek a regényes-vitézi jellemű vonások számára különösen megfelelő korára utalunk.

Egyik társunk, aki gyalog bejárta a Hortobágyot, így ír: A pásztoroknál irodalmi vonatkozásokról természetesen nem lehet beszélni. Nem is igen olvasnak semmit, de csak azért nem, mert nincs mit; ami éppen a kezükbe kerül, azt nézik át. Ahová újságot vittem, nagy érdeklődéssel foglak hozzá. Általában az érdekesebb híreket szeretik, de leginkább a képes mellékleteket, s egy-egy képhez sokszor egész történeteket gondolnak ki. Igen nagy a történelmi érdeklődésük és szinte romantikus alapszínezetű. Gyakran hallani tőlük hősi történeteket elmosódó, elferdített és kiszínezett előadásban, melyeket az iskolában vagy másutt hallottak.

A jovialitás vonása szintén nem tartható fenn, a regényes-hősi érdeklődés inkább hajlik a tragikum felé, amiben a falu történeti sorsának is része lehet. Természetesen annak megállapításához, hogy e vonások között van-e állandó sajátság és melyik az, hogy az egyes jellemzők mennyiben függenek össze a kultúrfejlődés menetével — ismét a történeti szociográfia módszeréhez kellene folyamodnunk; különböző korokra nézve kellene végezni valami módon az ilyen irányú vizsgálatokat. Számunkra azonban itt talán kevésbé az érdeklődésnek és lelki háttérének vonásai jelentik a lényegét, mint inkább annak megállapítása, hogy ez az aktív és fejlődésképes érdeklődés valóban megvan és megfigyelhető.

A népi réteggel szemben — különösen az intelligencia és a hivatalos vezetés köreiben — gyakran felmerül az általános, szinte szándékos kultúrpasszivitás vádjá. Kétségtelen, hogy a nép kultúrélete ma inkább passzív és receptív jellegű, teljesen hiányzik belőle az áttekintés és a tájékozódni-tudás. Tudatos kultúráról nem beszélhetünk, iniciatívát az első megtekintés fel nem fedezhet. A passzivitás és a tájékozatlanság vonásait azonban ki kell terjesztenünk az egész falura, mint egy nagyobb közösség szinte külön és egyedenként

elszigetelt egységére, melynek ezt a sajátját kultúrsorsából látjuk származni. Világos, hogy mindegyik réteg élete oly vonásokkal jellemezhető, amelyek számára egy külön életformát határoznak meg, és hogy minden réteg látókörét életformájának határai szabják meg. Ez az életforma pedig egy kultúrfokhoz fűződik, melynek változásával az iniciatíva kétségkívül összefüggésben van. A falu mai elesett állapotában alacsonyabb az átlagos életforma, mint a liberális kor rákmaradt öntudata feltételezné, és kevesebb az iniciatíva, mint amennyi a felülről letekintők türelmetlensége számára észrevehető. Az elmélyedő megfigyelés azonban meglátja az aktív erő nyilvánvaló jelentkezését azon a fokon is, midőn az pozitív alkotásra még nem képes.

VIZSGÁLATUNK MENETÉN továbbhaladva a felső réteghez, a falusi intelligenciához jutunk, melynek fogalma azonban távolról sem jelöl egységes réteget. Különösen nagyobb falvakban mutatkozik meg egész világosan ez a belső és szinte tudatos tagozódás, mely nagyjából egy felső (egyetemet végeztek és a jegyző) és egy második réteget (gimnáziumot jártak) hoz létre. Így azután a kulturális életforma tekintetében itt is több átmenetet figyelhetünk meg. Nem lévén helyünk részletesebb vizsgálatra, csak azt a szempontot tekintjük meg, hogy az irodalom kiválasztási és beszerzési módja milyen emelkedést mutat az alsóbb rétegnél megfigyelt helyzettel szemben. A falusi intelligenciánál — természetesen itt nem a mindannyiunk által gyakran észlelt egyéni kivételekről, hanem döntő szempontokról van szó — a könyveknek három főforrása van. Az egyik a család múltja (sok az öröklött könyv, különösen városi származásnál), az aktivitás kezdeteit mutatja a második, a megszokott kiadvállalattal való kapcsolat, a harmadik az alkalmoszerű forrás, az ügynökök szerepe. A falu kultúrsorsával inkább az utóbbi kettő van összefüggésben, s ezek észrevehetően ugyanazon jellemzőket mutatják, bár jóval magasabb fokon, mint amelyek az alsóbb rétegek vizsgálatánál kiemelhetők voltak. A falu-intelligencia családjának rendszerint van egy kiadvállalata, amelyről azt érzi, hogy világnézeti vagy egyéb szempontból az ő felfogásához közelebb áll, vagy amelynek valami kiadványa, folyóirata a családban már régebb idő óta megszokottá vált. Ettől a laptól vagy kiadótól kapja és várja aztán az általános tájékoztatást, ennek sorozatait rendeli meg, ennek listája szabja meg ízlését és érdeklődését, határolja áttekintését. Ezenkívül választását leginkább a véletlen irányítja, esetleg némi városi kapcsolatok. Leírásaink megegyeznek annak megállapításában, hogy az intelligencia általában, különösen annak második rétege, könyveit nagyrészt ügynökök útján szerzi be (egyes munkákat és sorozatokat egyaránt) és így irodalmi vonatkozásait e részben nem tudatos választás, hanem az ügyes rábeszélés szabja meg. (így van ez a képek tekintetében is.) Ez az általánosítással vádolható megállapítás, mint már kiemeltük, sok átmenetet rejt magában nemcsak rétegek, hanem különböző helyzetű falvak szerint is. Azonban ezek a változatok mindig a falu kultúrsorsából következő állandó kérdések vonalain mozognak, melyekkel a határozott egyéni iniciatívának is külön

meg kell küzdenie. Hozzáfűzhetjük, hogy megállapításainkat itt is nagyobbrészt eredeti nyilatkozatokból állítottuk össze.

E CIKK KERETEIT sokszorosán túlhaladná, ha, amint az egy teljes összefoglalás menetében következne, az eddigi módszert további adatainkra sorban, valamennyi szempont vizsgálatában alkalmaznák, különösen, ha a fenti áttekintés vázlatzerű előadása helyett részletesebben tekintenék meg az egyes kérdéseket. Ilyen párhuzamos vizsgálatok következne a sajtó (ezzel kapcsolatban a falu politikai vonatkozásai), a rádió, a zene és dal, a díszítőművészetek, a kulturális tömegalkalmak, az iskolázás, a falu és a külső világ viszonyának és több, ezekhez fűződő kérdésnek területén. E különböző vizsgálatok mind más és más oldalról világítván meg a falu kultúrállapotát és annak fázisait, egymást megállapításaikkal kiegészítik, térszerű és színes életformákat vetítenek elének, melyek összefüggéseit is nyomon tudjuk majd követni.

Mindezen kérdések további összefüggésükben a falu kultúr-sorsát világítják meg, aminek döntő problémáját kétségtelenül abban kell látnunk, hogy a mai erőtlen és szekundérjellegű kultúrállapot miként lendíthető egy önálló fejlődésre képes, iniciatív élet felé. A magyarság öntudatának egységéről nem lehet beszélnünk addig, amíg a falu oly távoli szellemi dialektust használ, amely a vezető fejlődéstől néha éppúgy elválasztja, mintha más nyelven beszélne. A magyarság szellemi vezetése számára a falu ma is nagyrészt elszigetelt világot jelent, mely felé a kultúr hatásokat részint a hatósági gondoskodás közvetíti, részint esetleges alkalmiszzerű (vagy ami sokszor rosszabb: vállalkozászzerű) lehetőségek. A falu felé kicpített úthálózat azonban más feladatokra rendeltetett, az »úton való próbálkozás az adminisztráció örök formalizmusának tehetetlen szellemében kulturális gyámkodás marad mindig. A falu kulturális megindításának módja pedig másrészt éppen a közbeeső és harmadkézből való közvetítések teljes megszüntetése a szellemi vezetésnek a faluval való közvetlen érintkezése által. Jelenti ez egyrészt a kulturális utak (és a hozzájuk fűződő külső megoldások) teljes kicpítését egész a faluig, feltételez másrészt egy nagy nevelési programot, amely a lelkeket irányítja. A közvetlen kultúrhatás lehetőségére felhozhatjuk például a rádiót, amely azonban ma még, amint kutatásunk mutatta, a falu nagyobb tömegei számára idegen és hatásában alig észrevehető. A közvetlen kulturális érintkezés a falut elzáró járatlan területnek művelés alá vételét jelenti és ezzel összefüggésben kétségtelenül igen nagy és messzevezető feladatokat vet fel, melydere az itt csak egyetlen vonatkozásában bemutatott művelődési szociográfiának részletesen ki kell majd terjeszkednie.

KOSÁRY
DOMOKOS

II.

KUTATÓMUNKA EGY ORMÁNSÁGI FALUBAN

AZ ALÁBBI TANULMÁNY beszámoló a Pro Christo Diákok Háza faluszemináriumának¹ ormánsági kutatómunkájáról.

Nem részleteredmények, a különböző szaktudományok erületére eső problémák bemutatásáról lesz szó, hanem röviden rámutatok helyszíni munkánk menetére és módszereire.

A Szeminárium egy ormánsági falu életét akarta tanulmányozni s eredményeit szociológiai szemléleten alapuló „faluéletrajz“ keretében bemutatni. A választás a 157 lakosú (a külterületek nélkül) Kemsére esett. A falu hét kilométer távolságra fekszik a legközelebbi vasútállomástól, megfelelő közlekedési útja nincs. Orvos, jegyző az ugyanilyen távolságban lévő Oszróban lakik. Pap csak évenként négyszer látogatja meg a falut, az istentiszteletet a tanító végzi. Még a múlt század elején is a Dráva árterületére eső községek tipikus lápi életét élte, ami nemcsak a lakosok életmódjában nyilvánult meg, hanem a község településformájában, a határkihasználás különböző módszereiben is. A községet nagybirtok veszi körül, a közelben lakó horvátok különböző gazdasági kapcsolatban vannak a faluval, az egyke következtében a lakosok száma rohamosan apad stb. Mindezek a jelenségek és körülmények előre biztosították, hogy többoldalú és változatos vizsgálatokat végezhetünk. Határozott szándékunk volt minél kisebb helyre menni. Ez a kutatás szempontjából elsősorban azért mutatkozott célszerűnek, mert a Szeminárium minden tagja a falu minden lakójával, kicsivel-naggyal személyes ismeretségben lehetett.

A falu kiválasztását és a kiszállást előtanulmányok előzték meg. A Szeminárium egyik tagja előzőleg hosszabb ideig tartózkodott a területen, ismerte a község helyzetét és általában mindazokat a körülményeket, amelyekkel a rendszeres helyszíni kutatás alkalmával foglalkozni kell. Az előkészítő munkálatok során a tagok megismerkedtek azzal a tájjal, amelyikben a község helyet foglal, átnézték az Ormánságra vonatkozó szakirodalmat, hogy általános fogalmuk legyen munkaterületükről. Összegyűjtötték a Budapesten található statisztikai, demográfiai adatokat, részletesen tanulmányozták a község kataszteri térképét, különböző felvételi térképeket s már ezek alapján is láttak bizonyos problémákat, amelyek a helyszíni kutatás-

¹A Szeminárium részletes ismertetését l. a Magyar Szemle 1935. januári számában, Kovács Imrétől.

nak bizonyos irányt szabtak s egyes kérdéscsoportokra ráterelték a figyelmet. (Pl. a régi vízrajzi viszonyok hatása a település formájára stb.)

Kutatásunknál mindig az egyént és mint legkisebb társadalmi egységet: a családot vettük alapul, mert a faluban minden folyamat végbemenése ezek életmenetének változásában, lezajlásában tükröződik vissza. Minden adat, jelenség csak úgy nyert előttünk „szociológiai értéket“, ha azokat emberekhez, családokhoz vagy a falu más közösségi megnyilvánulásához tudtuk kapcsolni. E nélkül csak szaktudományi érdeklődésünknek feleltek meg. Ennek a módszernek a fontossága különösen az egyke tanulmányozásánál domborodott ki. A lakosság csökkenésének mértékét kutattuk számszerűen, statisztikailag, de e mellett kiegészítettük az egyes családok keretében történő születések és halálozások részletes vizsgálatával. Így a mennyiségi kép mellett azonnal fogalmat alkothattunk magunknak a számszerű apadás következményeiről, kihatásáról — konkrétumok alakjában. Közvetlenül tapasztalhattuk a lelki síkon végbemenő változásokat is.

Kilenc résztvevővel két hétig tartózkodtunk Kemsén s egy-egy ember a következő munkaterületen folytatott tanulmányokat: 1. fizikai és emberföldrajz (ezzel a kérdéssel közösen két ember foglalkozott), 2. néprajz, 3. zenefolklore, 4. családszociológiai problémák: a család és a családtagok egymáshoz való viszonyának vizsgálata, 5. lelki megnyilvánulások, mentalitás, erkölcs, 6. parasztháztartások tanulmányozása, értékesítés, 7. mezőgazdálkodás, általános szociális helyzet, egyke. Ezenkívül egy ember a kutatással járó adminisztratív teendőket látta el. A felsorolásból látható, hogy munkánk nem volt teljes. A megvizsgálatlanul hagyott problématerületeket következő kiszállásaink alkalmával fogjuk tanulmányozni s pótoljuk az eddig gyűjtött anyag hiányait, amelyeket feldolgozás közben fogunk majd észrevenni.

A községbe június 26-án teljesen váratlanul érkeztünk s már ez a váratlan megjelenés is igen érdekes megfigyelésekre adott alkalmat. Fontos volt itt a község keretébe való beilleszkedés menetének, a falusiak velünk szemben tanúsított magatartásának a megfigyelése. A község lakói között az a hír terjedt el, hogy álrühás katonák vagyunk s a jugoszláviai szerb-horvát zavargásokkal kapcsolatban érkeztünk a faluba. Tulajdonképpen mi tisztek vagyunk s a legénységet a falun kívül, az erdőben szállásolták el. Érdekes, hogy ezt a véleményüket egyik legjobb és legbizalmasabb adatközlőnk mondta el az eltávazásunk előtt való napon.

Az egyke következtében elhagyott (a tulajdonos a Kenősetől 15 km-re lévő Csepelen lakó egyetlen fiához költözött) parasztháznál ütöttünk tanyát. Az udvaron levertük sátrainkat, a ház konyháját és szobáját pedig főző-, illetve dolgozóhelyiségül használtuk. Minderről a tulajdonos csak később szerzett tudomást, de akkor a legteljesebb barátsággal egyezett bele ott tartózkodásunkba.

A falu megismerésének első lépése az volt, hogy a házakat és telkeket pontosan feltüntető térképbe beírtuk a tulajdonos és minden

családtagja (nagyapa, vő, anyós stb.) nevét. Ez rendkívül megkönnyítette a tájékozódást s különösen akkor vettük nagy hasznát, ha a különböző családtörténeti kérdések iránt érdeklődtünk.

Munkánk sikere érdekében legfontosabbnak tartottuk minél többet tartózkodni a nép között. Ezért időbeosztásunkat teljesen a falusi életmód és munka szabta meg. Ha kellett kimentünk velük a mezőre, arattunk, gyűjtöttünk, vagy a ház körül segédkeztünk. Ezzel, de általában egész magatartásunkkal elértük azt, hogy a község határtalan szeretetébe és bizalmába fogadta munkaközösségünket. A bizalmukba való férkőzésnek legszebb jele volt az, hogy egyszerűen csak keresztnéven szólítottak bennünket. Csupán egyetlen család részére maradtunk „naccságos úr“ vagy „doktor úr“, ennek azonban társadalmi okai vannak. Ez a család évtizedekig cseléd-sorban élt a szomszéd majorban s csak néhány esztendővel ezelőtt költöztek be a faluba, ahol mint feleségek gazdálkodnak. Egész magatartásuk, társadalmi ítéletük még őrzi azokat a vonásokat, amelyekre mint cselédek osztályhelyzetükből kifolyólag determinálva voltak s ez paraszti életükben igen sokszor öntudatlanul is jelentkeznek.

A faluban, az emberek közt állandóan és minél többet jegyeztünk. Elv volt az, hogy az emlékezőtehetségünkre lehetőleg semmit sem bízunk. Az első napok után a legkényesebb természetű gazdasági és erkölcsi jelenségeket, tényeket kérdezhettük és jegyezhetjük az adatközlők előtt. A faluban való megjelenésünkkel, jegyzéssel és kérdezősködéssel kapcsolatban legalkalmasabbnak találtuk nyíltan megmondani, mit akarunk, mi a célja Kemsén való tartózkodásunknak. Azt mondtuk, hogy meg akarjuk írni életmódjuk menetét, gazdálkodási, táplálkozási stb. viszonyait. Ez az adatközlésben egyáltalán nem befolyásolta őket, sőt egyesek azt kérték, „írjuk ki nevüket az újságba is“, ami nem hiúságból történt, hanem így akarták ráterelni a figyelmet nyomorúságos helyzetükre. Nemcsak a közlések tartalmát vettük fel, hanem gyorsírással a lehető legnagyobb pontossággal a beszélgetés egész menetét. Még azokat a kérdéseket is, amelyeket mi adtunk fel. Ezek elsősorban a lélektani természetű vizsgálódásoknál voltak fontosak. Ilyen esetekben két ember ment együtt, az egyik kérdezett, érdeklődött, a másik pedig az egész beszélgetést lejegyezte. Ha munkaközösségünk valamelyik tagja érdeklődésén kívül eső jelenséget tapasztalt, azonnal felhívta rá az azzal foglalkozó másik tag figyelmét.

Módot adtunk rá és igyekeztünk olyan helyzeteket létrehozni, amikor nem mi voltunk a kérdezők, hanem a parasztlakók. Az ő érdeklődésük általában két területen mozgott. Érdeklődtek az általános „budapesti helyzet“ iránt s ezzel kapcsolatban azután rögtön rátértek szociális helyzetük vázolására, materiális szükségletük hiányairól panaszkodtak. (Szellemi és lelki igényeikre vonatkozólag nekünk kellett őket vallatni.) Másodszor pedig magánéletünk érdekelte őket. Először valami nagy urakat sejtettek bennünk, akiknek „retentő sok“ fizetése lehet, mert másképpen el sem jöttünk volna ebbe a kis faluba. Ennek az ellenkezőjéről egyiket-másikat alig lehetett meggyőzni. Különösen szüléink foglalkozása, családi viszonyaink,

fizetésünk érdekelte őket, — de általában mindazok a magántermészetű dolgok, amelyek iránt velük kapcsolatban mi is érdeklődtünk. Amennyire érdekelt bennünket a régi Kemse és a régi Ormánság, őket már távolról sem izgatta a régi Budapest és a régi Magyarország.

A térbeli távolságot (a világháború élményeit nem számítva) és ennek a távolságnak az értékét számukra Siklós, Szentlőrinc és Pécs jelenti, ami a közigazgatásnak, ügyvédeknek, kórháznak és lakodalmi bevásárlásoknak köszönhető; az időbelit pedig — az iskolai élmények alapján — Kossuth, „Árpád apánk“ és Noé. Az első kettő valami legendás alakká homályosuk előttük, akik mellé még legfeljebb „Ferenc Jóska“ alakját idézgetik. Ha valami régi dolgra emlékeznek vissza, arra pedig azt mondják, hogy „az még Noé idejében történt“.

Az állandó jegyzés mellett kötelessége volt mindannyiunknak még egy napló vezetése is, amelyben naponként összegeztük benyomásainkat s kiki összefoglalta benne munkájának eredményét. Egész életünket, mozgási lehetőségeinket élénken illusztrálja Pócsy Ferenc tanár naplója. Ebből közlünk itt néhány részletet.

Június 26. Első éjszaka az igen sok szúnyog miatt nagyon rosszul, nehezen és álmatlanul telt el. Másnap, részben az úttól még mindenki fáradt és ingerült volt. Élelmezés: a legegyszerűbb keretek között napi egyszeri főzéssel. (Később mindig gyakrabban étkeztünk paraszt családoknál, egyszerű meghívás alapján.) Megállapítottuk részletesen a napi rendet. A napos intézi az ébresztést, főz stb. Szabad idejében kutatással foglalkozik. Szerény és a kerethez szükséges tábori formák után mindenki dolga és feladata után néz. Általában reggel hét órakor mindenkinek meg kellett kezdeni a napi munkáját. Kialakultak a létszámhoz és feladatvállalásokhoz képest a munkacsoportok. Elek, Torbágyi az egész képeknek fizikai-geográfiai részén dolgoztak, Kovács, Karsay az emberföldrajzi szempontoknak gazdasági problémáit és jelenségeit kutatják, Kerényi, Pócsy az első lakosismereti tájékozódáson, szellemi jelenségeken s a pszichológiai kereten kezdtek munkálkodni, stb. — Kerényi, Pócsy hosszú információs látogatást tettek a tanítónál. — Torbágyi nyolc kútvizet egészségügyi szempontból megvizsgál. — A falu néhány gyermeke állandóan körülöttünk tartózkodik s elég jó (kezdő és kiegészítő) informátorul szolgálnak. — Megérkezik gr. Teleki Pál ajánlólevele. Stb.

Június 29. Elek, Torbágyi egésznapos kiszállásra mentek a határ geográfiai vizsgálatára. A lakosság nagyon szíves, türelmes és jóindulatú. Az emberek nagyon megbarátkoztak már velünk, jelenlétünk egyáltalán nem feszélyezi őket, úgyhogy megfigyeléseink a legközvetlenebbek lehetnek és a lehetőségek errefelé mennyiségileg és minőségileg is bővülnek — csak győzzük. Mind többen hoznak valami kis kedvességet: leginkább élelmet. Munkamegbeszélés: a rendszeres és észszerű munkavégzésnek külső-belső feltételeiről van szó. Végeredményben mindenki egyetért. (Több fegyelem a külső napirendben és a falumunka keretein innen és túl folyó részeiben, céltudatosabb, a feladatot tisztábban látó megfigyelés, regisztrálás hiányosságai stb.) Sok érdekes jelenségre és adatra talált már eddig több tag, a lehetőségek folyton bővülnek.

Július 6. Kovács, Elek újra Piskón voltak demográfiai adatokért. Többiek foglalkoznak a faluban, segítenek a mezei munkában... stb.

Július 7. Dél előtt Kerényi, Kovács, Gunda, Pócsy istentiszteleten vettek részt. Megfigyelték a résztvevők viselkedését. Rajtuk kívül a templomban van még a tanító lánya, öt iskolásgyerek, egy iskoláslány, hat 14—7 éves lány. A templomlátogatók megoszlása minden vasárnap ilyen, csak néha téved be egy-egy idősebb asszony. A tegnapi elmaradt tábornizet megtartottuk a falu legnagyobb érdeklődése mellett. Szomszéd falusiak is voltak. Karsay Arany János verseiből szavalt, azonkívül Ady A grófi szérún c. versét. Kovács munkaközösségünkről beszélt,

népdalokat énekeltünk. („Megfogtam egy szúnyogot“ igen tetszett nekik, különösen, mert kánonba énekeltük, többször meg kellett ismételni.) Elég sok érdekesség és érték jelentkezett az eddigi munka folyamán, de a teljességről még részletekben sem lehet szó. Egyes tanulmányok alapjaira azonban kellő anyag van, valamint a szükséges tapasztalat és tanulság is megszerződik.

Július 9. Utolsó nap ... A falu nagyon nehezen búcsúzik tőlünk. Folyton hangoztatják, hogy milyen rossz lesz, ha elmegyünk, egészen megszoktak már bennünket. Az esti tábortűznél... dr. Hilscher igen nagy hatással beszél arról az Igéről: „Ne aggodalmaskodjatok“. A búcsúzásnál többen sírnak. Mondják, hogy „úri ember“ még nem beszélt így velük, mint kis csoportunk tagjai. Másnap reggel, amikor indulunk, az öreg Tömös-Mihó könnyezve integet utánunk.

Amint a naplóból is kiténik, mindennap közös megbeszélést tartottunk. Erre főleg azért volt szükség, hogy áttekintésünk legyen az addig gyűjtött anyagról, lássuk a hiányokat, munkalehetőségeket, tájékoztassuk egymást az egyes informátorokról s a közös megfigyelések alapján még a helyszínen lerögzítsük a falu és egyesek lelki, gazdasági struktúrájának általános vonásait, a falu magatartását stb. Az informátorokkal kapcsolatban nem egyes „sztárokat“ kerestünk ki, akiket azután állandóan és mindenről lehetett faggatni, hanem egy-egy kérdést és adatot több informátortól is felvettünk. Az ellentétes, többoldalú vagy részletesebb vélemények nemcsak az illető kérdés megvilágítása szempontjából voltak fontosak, hanem az egyes informátorok lelkivilágára, gondolkodására is fontos dokumentumul szolgáltak. Így egy erkölcsi jelenségnél meg tudtuk állapítani, hogy kik azok, akik ezt kiszínezik, új beállításban mutatják meg s mi az oka annak, hogy a jelenséget különböző szempontok szerint mondják el. Egyes „sztár“ informátorokhoz csak a nem kimondottan szociológiai jelenségek kutatásánál alkalmazkodtunk. Néprajzi szempontból egy-egy öreg ember jó adatokat szolgáltatott a régi sertésmakkoltatáshoz, egy javasasszony a gyógyfüvekről adott felvilágosítást, volt nagyszerű nótafánk stb. De itt is tekintettel kellett lenni arra, hogy számunkra nemcsak egyes személyek nótakincse fontos, hanem az egész falu dalanyaga. A kevés és rossz nótát éneklők éppen úgy, mint azok, akik pentatónikus melódiákat őriznek. Néprajzi vizsgálatunk szociológiai természetűvé vált akkor, amikor a ráolvasásokat alkalmazó családnál azonnal kutatni kezdtünk más konzervatív vonások után is, vagy kataszterszerűen felvettük, hogy az egyes családok még hány gyógyfüvet használnak, milyen esetben mennek orvoshoz és javasasszonyhoz. Jó kezdő és tájékoztató informátorul szolgáltak a gyerekek. Különösen akkor vettük nagy hasznukat, amikor a felnőttektől ellesett beszélgetések alapján valamilyen erkölcsi jelenségnél a továbbkutatáshoz kezünkbe adták a kérdés fonalát.

Lélektani szempontból is igen érdekesek azok a vélemények, nyilatkozatok, amelyeket a napi foglalkozásról, szántásról, aratásról vettünk fel. De folytattunk ilyen vizsgálatokat a felnőttekkel is. Megkérdeztük véleményüket életük értelméről, a halálról, Gömbös Gyuláról stb. Megpróbáltunk az ú. n. kérdőíves módszer alapján dolgozni. De azonnal láttuk azt, hogy az ilyen kutatással csak igen felszínes és sablonos eredményt lehet elérni. Ezek az előre megfogalmazott kérdések nagy általánosságban mozognak és szinte helyszíni vizsgálatok nélkül igennel vagy nemmel előre meg lehet rájuk felelni. Egyáltalában

nem veszik és nem is vehetik figyelembe a speciális helyzetadottságokat, mert akkor minden községről, családról új kérdőívet lehetne szerkeszteni. Kemsével kapcsolatban azt tapasztaltuk, hogy a kérdéseknek mindig az illető helyzet fokozatos megismeréséből kell fakadni s az új kérdéseket az előző kérdésekre adott feleletek, az előző munkateredmények alapján kell megkonstruálni. Legtöbbször azután a kutató érzékétől, szemléletétől és tudásától függ az, hogy mennyire tudja az előtte fekvő helyszíni anyagot értékesíteni, kibányászni azokat a rejtett speciális adottságokat, amelyek az egyén vagy közösség életformáját megkülönböztetik az általánostól, az elfoglalt társadalmi és gazdasági helyzetet megszabják.

Munkánkkal kapcsolatban tekintettel kellett lenni azokra a kérdés-komplexumokra, amelyek a falu életrajzával kapcsolatban csak akkor voltak megoldhatók, ha ahhoz az anyagot az Ormánság más területéről gyűjtjük össze. Míg a lelki, erkölcsi, szellemi megnyilvánulások a falu keretén belül is a legszélesebb szociológiai beállításban tárgyalhatók, addig ezt bizonyos néprajzi kérdéseknél nem tudtuk megtenni. Egszerűen azért, mert erre már Kemsén nem találtunk anyagot. A község régi népies építkezését, az öregek hiányos emlékezetén kívül csak a szomszéd falvak még meglévő avult házai alapján tudtuk tanulmányozni. Az ilyen, leginkább szegény emberek tulajdonában lévő hajlékok, nemcsak Kemse, hanem az egész Ormánság eleven, Skansen-szerű néprajzi múzeumainak tekinthetők s fennállásuk a tulajdonos gazdasági helyzetének következménye. Eldorádót jelentenek az etnográfus számára, de kétségbeejtik a szociológust. Igen érdekes kísérletet folytattunk a falu viseletének (nemesak a kimondott népviseletnek) etnoszociológiai megvizsgálásaival, vagyis amikor néprajzilag számbavettük, leírtuk és összehasonlítottuk az egyes elemek, ruhadarabok használatát, formáját, de a fennmaradás, elterjedés és használat gazdasági és más okait is kutattuk. Általában azt az érdekes megfigyelést tehattük, hogy az eredeti szellemi kultúr javak, a lelkeséggel összefüggő tulajdonságok elevenebben élnek, hatékonyabbak, maradandóbbak, mint a régi anyagi kultúra elemei. A beteg testrésze most is ráolvastatnak, farsangot köszönteni az öregek helyett elmennek a gyerekek, de az már senkinek sem jut eszébe, ha nincs vaskéje, hát faekével szántson, vagy elkopott lábbelije helyébe hársfakéreg-bocskort köszön, mint elődei tették. Inkább kölcsönkéri a vaskét és mezítláb jár.

Egyes jelenségek lerögzítésében igen nagy hasznát láttuk a fényképezésnek. Ezzel egyszerűen ki tudunk emelni bizonyos szociális természeti jelenségeket s megfelelő technikai beállítással fokozni tudtuk ezek értelmét. A rajzolás néprajzi természetű tanulmányoknál volt elengedhetetlenül szükséges.

Az eddig elmondottak után joggal kérdezheti bárki, hogy mi munkánk eredménye és értelme? Az eredmény körvonalai csak a részletes feldolgozás közben fognak kibontakozni, de ezt megelőzőleg is a következőket mondhatjuk: Elgondolásunk és helyszíni munkánk alapján előttünk áll egy magyar falu életének számtalan mozzanata, nem az egyes szaktudományok keretei közé szorítva, hanem az élet bonyolult valóságának megfelelően. A napi politika irányelveitől függetlenül,

tudományos elvek alapján látjuk a fejlődését hátráltató okokat, amelyek előidézésében egyformán részt vesz tradíciója, hagyományos lelki alkata, a külső gazdasági és társadalmi körülményekkel. Kibontakoznak előttünk szellemi, politikai és gazdasági iskolázatlanságának megnyilvánulásai s az az alkalmazkodni tudás, türelem és kitartás, amellyel századokon keresztül állta a helyét a számára egyformán rideg tájban és rideg társadalomban. Az igazi „falu életrajznak“ számtalan tanulságot kell szolgáltatni a gyakorlati élet számára a közigazgatási problémáktól a népegészségügyig, adatot kell hogy találjon benne a gazdaságtörténetész, a valláslélektannal foglalkozó szakember, az egyke és a „népiség történetének“ kutatója. Egy ilyen szintézis elkészítéséhez vezető útnak első szakaszát látjuk kemsei kiszállásunkban. Vállalkozásunk indító motívuma a mai magyar élet szemléletéből fakadt, a részletes munkamódszerben és elvi felfogásban pedig D. Gusti román szociológusnak és iskolájának elméleti és gyakorlati munkássága, eredménye szolgált irányítóként. Munkánk helyzetanalízis és ezen alapuló szintetikus felmérése egy társadalmi egységnek. A nemzet nagy egységének és a benne található, nemzetet alkotó kisebb egységek élettendenciáinak a felismerése csak ilyen munkával érhető el. A társadalmi ideálok és az etika megvilágításában ezek a tendenciák, mint káros és gátolandó vagy mint a fejlődés irányába eső és felszabadítandó tendenciák jelentkeznek. A gátlás és a felszabadítás végrehajtása már a jövő nemzet politikusának a feladata, de aki feladatát az ilyen szociológiai felmérések nélkül nem végezheti el. Számunkra a kutatás az adatok tömege, ezek értékelése mellett mély és bensőséges élményt is jelentett, amely már magában is, egészen bizonyos, hogy későbbi életpályánk során tudatosan és öntudatlanul azok mellé fog állítani bennünket, akik ma még az ismeretlenség homályában húzódnak meg a velük foglalkozók előtt is.

GUNDA BÉLA